

YOZMA NUTQ KAMCHILIKLARINING BOSHQA NUTQ
NUQSONLARIDAN FARQI

Axmedova Lola Riksibaevna

Alfraganus universitetining defektologiya fakulteti talabasi

Abidova Nilufar Zakirovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti “Logopediya”
kafedrasi professori v.b., pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Nutq – fikr bayon qilish vositasi bo’lib, og’zaki va yozma shaklda ifodalanadi. Tafakkur nutq yordamida ro’y berib, shu tufayli kishilar bir-birlari bilan aloqa bog’laydilar.

Og’zaki nutq pauza, urg’u, intonatsiya va tovushlar orqali tinglovchiga borib Etsa, yozma nutq, harf va so’zlarning ma’lum qonuniyat asosida o’zaro birikuvi, tinish belgilari, xar xil ajatishlar, gaplarni grammatik jihatdan aniq va tovushlar bayon qilish orqali Etib boradi. Og’zaki nutqning yozma nutqdan yana bir farqi shuki, og’zaki nutqni eshitamiz, yozma nutqni ko’ramiz va o’qiyamiz. Yozma nutq murakkab jarayon bo’lib, u ko’p vaqt mehnat talab qiladi. Sintaksis jihatdan qaraganda yozma nutq eng to’liq va mukammal nutqdir. Bu nutq ixtiyoriy fikrimizni ifodalab berishning eng yaxshi vositasidir. Yozma nutq og’zaki nutq asosida rivojlanadi. Og’zaki nutq hayotda kishilar bilan munosabatda bo’lish, ularga taqlid qilish yo’li bilan rivojlanib, boladan maxsus o’qish va o’rganishni talab etmaydi. Yozma nutq esa harflar va belgilar yordami bilan tovushlar, so’zlar, gaplarni ko’z bilan idrok qilishga, qo’l bilan yozishga mo’ljallangan nutqdir.

Disgrafiya – bu yozuv jarayonining qisman o’ziga xos buzilishidir. Yozuv ızida nutq faoliyatining murakkab shaklini, kыp darajali jarayonini aks ettiradi. Unda turli xil analizatorlar: nutqni eshitish, nutqni harakatga keltirish, kirish, umumiy harakatlantirish analizatorlari ishtirok etadi. Yozuv jarayonida ular orasida yaqindan bog’lanish va o’zaro aloqadorlik o’rnatiladi. Bu jarayonning tuzilishi yozuv malakalarini o’zlashtirish bosqichiga, yozuvning maqsadi va xususiyatiga bog’liqdir. Yozuv og’zaki nutq jarayoni bilan chambarchas bog’liq bo’ladi, hamda uning yuqori darajali rivojlanishi asosida amalga oshadi.

Katta yoshlilarning yozuvi avtomatlashgan hisoblanadi va yozuv malakalarini o’zlashtirib olayotgan bolaning yozuvi xarakteridan farq qiladi. Chunonchi, katta yoshdagilar yozuvi aniq maqsadga yo’naltirilgan faoliyat hisoblanadi va uning asosiy maqsadi ongdagi fikrni bayon etish yoki uni qayd

qilishdan iborat bo'ladi. Katta yoshlilarni yozuvi o'zining bir butunligi, bir-birining bog'liqligi bilan tavsiyalanadi va u sintetik jarayon hisoblanadi. Bunda so'zning grafik obrazi alohida element (harf) lar bilan emas, balki bir butun sifatida talaffuz etiladi. So'z yagona motor akti orqali yuzaga keladi. Yozuv avtomatik tarzda amalga oshadi va ikkita nazorat: kinestetik va ko'rish nazoratidan o'tadi.

Yozuv jarayonining operatsiyalari.

Qo'lning avtomatlashgan harakati og'zaki nutqdan yozma nutqqa o'tishdek murakkab jarayonning so'nggi bosqichi hisoblanadi. Bundan oldin ana shu so'nggi bosqichga hozirlik ko'rishdan iborat murakkab jarayon amalga oshadi.

Yozuv jarayoni ko'p darajali kurilishga ega bo'lib, ko'p miqdorli operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Bunday operatsiyalar katta kishilarda qisqa, yopiq xarakterda bo'ladi. Yozuv malakalarini egallaganda bu operatsiyalar ochiq ko'rinishli bo'ladi.

A.R. Luriya "Yozuv psixofiziologiyasi xaqida ocherklar" nomli kitobida yozuvning quyidagi operatsiyalarini ajratib ko'rsatadi.

Yozuv hissiyotlarining uyg'onishi, sabab va vazifalardan boshlanadi. Kishi o'zining fikrlarini qayd etish maqsadida, axborotlarni ma'lum muddatgacha saqlash, ularni boshqa shaxsga Etkazib berish, kimnidir harakatga undash va hokazolar uchun yozayotganini biladi. Inson yozma bayon mazmuni rejasini, fikr dasturini, fikrlarining izchilligini xayolan tuzadi. Bunda boshlang'ich fikr gapning ma'lum qurilmasiga bog'liq bo'ladi. Xat bitish jarayonida yozayotgan kishi jumlaning yozilishi tartibiga rioya qilishi, yozilgan va navbatdagi yoziladigan so'zlarga qarab mo'ljal olishi kerak. Yozilishi kerak bo'lgan har bir gap so'zlarga bo'linadi, shunday ekan yozuvdagi so'zlar orasida ma'lum bir chegaralanish bo'ladi.

So'zning tovush tuzilishini tahlil etish yozuv jarayonining eng murakkab operatsiyalaridan biri hisoblanadi. So'zni to'g'ri yozish uchun uning tovush tuzilishini, davomiyligini va har bir tovushning o'rnini aniqlash lozim. So'zning tovush tahlili nutqni eshitish va harakatga keltirish analizatorlarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. Tovushlarning xarakteri va ularning so'zdagi izchilligini aniqlashda baland, past va ichki talaffuz katta o'rin tutadi. Talaffuzning yozuv jarayonidagi o'rne haqida ko'pgina tadqiqotchilar fikr bildirishgan. Masalan, L.K. Nazarova 1 sinf bolalari bilan quyidagicha tajriba o'tkazgan. Tajribaning birinchi bosqichida ularga yozish uchun tanish bo'lgan matn beriladi. Ikkinchi bosqichida ularga talaffuz etilmagan, mazmuni qiyin matn beriladi: bolalar yozuv jarayonida kichkina

tilchalarini tishlab olishdi yoki og'izlarini ochishdi. Bunday paytlar ular oddiy xat yozishdagiga nisbatan ko'proq xatoga yo'l qo'yishdi.

Yozuv malakalarini egallashning dastlabki bosqichida talaffuz etishning roli katta bo'ladi. U tovush xarakterini aniqlashga, uni o'xshash tovushlardan farqlashga, tovushlarning so'zdagi izchilligini belgilashga yordam beradi.

Navbatdagi operatsiya – so'zdan ajratib olingan fonemalarning harfning muayyan ko'rish obrazi bilan hamohang kelishi hisoblanadi. Bu boshqa tovushlardan, ayniqsa o'xshash harfli tovushlardan tabaqalashgan holda farqlanishi kerak. Yozilishi bo'yicha o'xshash harflarni aniq farqlash uchun ko'rish analizi va sintezi, fazoviy tosavvurlarining Etarli darajada shakllanganligi talab etiladi. Harflarni tahlil qilish va qiyoslash esa 1 – sinf o'quvchisi uchun oddiy vazifa emas.

Keyin yozuv jarayonining motor operatsiyasi – qo'l harakatlari orqali harflar shaklini aks ettirishga kirishiladi. Qo'l harakatlari bilan birgalikda kinestik nazorat ham amalga oshiriladi. Harf va so'zlarning yozilish me'yoriga qarab, kinestik nazorat ko'rish va yozilganlarni o'qish bilan mutsahkamlanadi. Yozuv jarayoni nutqli va nutqsiz vazifalar: tovushlarni eshitishda ajratish, ularni to'g'ri talaffuz etish, til analizi va sintezi, nutqning leksik grammatik jihatdan shakllangani, ko'rish analizi va sintezi, atroflicha tasavvur qilishning Etarli darajada shakllangani asosida amalga oshadi.

Ko'rsatilgan vazifalardan birortasining shakllanmay qolishi yozuv ko'nikmalarini egallash jarayonining buzilishiga, disgrafiyaning vujudga kelishiga sababchi bo'lishi mumkin.

Disgrafiya yozuv jarayonining normadan oshiruvchi amalga oliy psixik faoliyatining rivojlanmay qolishi (so'zilishi) bilan bog'liq bo'ladi.

Yozuvning buzilishini belgilashda asosan quyidagi atamalardan foydalaniladi: disgrafiya, agrafiya, dizorfografiya, evolyutsion disgrafiya (bu so'nggi atama bolalardagi o'qish malakasini egallab olish jarayonining buzilganligini belgilash uchun qo'llanadi).

O'qish va yozishdagi buzilishlar bir-biriga o'xshash bo'ladi.

Yozuvi buzilgan bolalarda ko'pgina oliy psixik funksiyalar: qobiliyatining tahlili va sintezi, fazoviy tasavvurlar, nutq tovushlarini ko'rish-eshitish orqali farqlash, fonematik hamda bo'g'inli analiz va sintez qilish, gapni so'zlarga ajratish, nutqning leksik-grammatik tuzilishi, xotira, diqqat-e'tibor suksessiv va simultan jarayonlarining, emotsional-irodaviy sohaning shakllanganligi kuzatiladi.

Logopedik adabiyotlarda disgrafiyaning psiholingvistik nuqtai nazardan o'rganish Etarlicha ko'rsatilmagan. Bu jihat yozuvning buzilish mexanizmini

yoza nutq operatsiyalari (A.A. Leonteva fikricha): bog'lanishli matnni ichki rejalashtirish, alohida gapni ichki rejalashtirish, gapni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish, fonemalarni tanlash operatsiyasi, so'zlarni fonematik jihatdan tahlil qilish va boshqalar (E.M. Gopichenko, E.F. Sobotovich)ning zaiflashuvi sifatida o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кудрякова Д.А., Моругина В.В., Исторический аспект изучения моторной алалии как речевого нарушения.: студенческий научный вестник. - 2018-№ 3-6 <http://www.eduherald.ru/article>.
2. Р.Е Левина., Основы теории и практики логопедиию.: под ред -М 1968-34с

